

<https://rppl.ui.ac.ir/?lang=en>

Textual Criticism of Persian Literature

E-ISSN: 2476-3268

Document Type: Research Paper

Vol. 17, Issue 1, No. 65, Spring 2025

Received: 03/11/2024

Accepted: 06/01/2025

New Forgotten Findings by Nezari Qohestani, Naser Bajaei Shirazi, and Jalaluddin Atighi

Amin Yaghubi (Marif)

Ph.D. in Persian Language and Literature, Department of Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities,
Lorestan University, Khorramabad, Iran
Amin.yaghubi1984@gmail.com

Mehdi Dehghan

Master of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature
and Foreign Languages, Tabriz University, Tabriz, Iran
Dehghan2024@gmail.com

Abstract

This research investigates newly discovered poems by the poets Nazari Qohestani, Naser Bajaei Shirazi, and Jalaluddin Atighi, which have been overlooked in literary sources. Using a descriptive-analytical method, the study first focuses on a ghazal by Nezari Qohestani, a skilled poet of the Seventh century and first quarter of the eighth century AH. He has a collection of poetry that has been edited and published by Mazaher Musafa. In *Anis al-Khalwah wa Jalis al-Salwah*, five ghazals by him are included, one of which is not found in his published divan. Next, a ghazal and a quatrain by Naser Bajaei Shirazi, a contemporary of Saadi, are analyzed. A short divan has been published by Mahmoud Madaberi, and some ghazals have also been compiled by Milad Azimi. However, in *Anis al-Khalwah wa Jalis al-Salwah*, a ghazal by him is mentioned that is not present in any of these compilations, along with a newly discovered quatrain from *Tazkarat al-Shu'ara* (a manuscript from the Malek Library, number 5319). Finally, three ghazals by Jalaluddin Atighi, a poet of the Seventh and eighth centuries AH, are analyzed. His poetry collection has been published in photo-reprint form from a manuscript in the Fateh Library in Turkey. Eighteen ghazals by Atighi are mentioned in the poetic anthology *Mounes al-Oshaq wa Tuhfat al-Afaq* two of which are newly discovered, along with another new ghazal attributed to him in *Anis al-Khalwah wa Jalis al-Salwah*. This research emphasizes the importance of identifying and documenting newly discovered poems and contributes to the richness of Persian literature.

Keywords: Newly Discovered Poems, Nezari Qohestani, Naser Bajaei, Jalaluddin Atighi.

Introduction

The book *Anis al-Khalwah wa Jalis al-Salwah*, an ancient anthology of Persian literature, dates back to a historical period when Persian poetry and prose reached their pinnacle of flourishing. This work, which was kept as number 1670 in the library of Ayasofya in Istanbul, has now been transferred to the Suleymaniye Library. Afshin-Vafayi and Moradi, in an extensive and valuable introduction to the photographic edition of this anthology, discuss its history and significance, noting that it was compiled by Musafer ibn Naser Malatawi for the study of his Lord Son, Ziya al-Din Amir Mahmoud (Afshin-Vafayi & Moradi, 2010, p. 85). Additionally, *Mounes al-Oshaq wa Tuhfat al-Afaq* is another important literary anthology compiled and written in the 9th century Hijri by Sulayman Qonavei. This work includes a collection of poems, ghazals,

*Corresponding author

2476-3268© The Author(s).

Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

[10.22108/rppl.2025.143279.2395](https://doi.org/10.22108/rppl.2025.143279.2395)

tarji'at, a technical ode called 'Raieyeh', pieces, and several quatrains and masnavis, drawing from the works of various poets from the 6th to the 9th centuries (Yalmeha & Jamshidi, 2021, p. 5). The total number of verses in this anthology reaches 11,600, indicating its literary richness. These two anthologies are significant not only historically but also literarily, as they contain numerous poems from both well-known and anonymous poets. Considering that these works can serve as a rich source for literary and historical research, it is worth investigating them more closely to illuminate new dimensions of Persian literature.

Materials and Methods

The present study was conducted using a descriptive-analytical method. Accordingly, the manuscripts of *Anis al-Khalwah wa Jalis al-Salwah* and *Mounes al-Oshaq wa Tuhfat al-Afaq* were used as the basis for the study. Other manuscripts and printed copies were also used to confirm or reject the attributions that were examined.

Research Findings

This research, based on historical and literary sources, has examined newly discovered poems by three poets. On this basis, poems by Nezari Qohestani, Nasser Bejei Shirazi, and Jalaluddin Atighi have been obtained that are not in their poetry divans. Based on the studies conducted, these poems were not found in poetry collections, tazkaras, or other literary texts under the name of anyone else. Therefore, based on the poetry anthologies of *Anis al-Khalwah wa Jalis al-Salwah* and *Mounes al-Oshaq wa Tuhfat al-Afaq*, the poems in question in this research can be considered newly discovered poems by the aforementioned poets. The newly discovered poems are as follows:

1. A newly discovered ghazal by Nezari Qohestani has been mentioned in *Anis al-Khalwah wa Jalis al-Salwah*. This ghazal did not appear in Nezari's printed divan.
2. A newly discovered ghazal and a rubai from Nasser Bajaei Shirazi are mentioned, which are not in the short divan of Mahmud Modabari and the collections of Milad Azimi. The ghazal in question is separate from the seven ghazals that Milad Azimi mentioned from *Anis al-Khalwah wa Jalis al-Salwah*.
3. A newly discovered ghazal from Jalaluddin Atighi was found in *Anis al-Khalwah wa Jalis al-Salwah*. In addition, two other newly discovered ghazals from Jalaluddin Atighi are mentioned in *Mounes al-Oshaq wa Tuhfat al-Afaq*, which are not in the only edition of his poems.

Discussion of Results and Conclusions

The basis of the present study is mainly two manuscripts of *Anis al-Khalwah wa Jalis al-Salwah* and *Mounes al-Oshaq wa Tuhfat al-Afaq*. *Anis al-Khalwah wa Jalis al-Salwah* includes many poems by various poets. This poetry anthology is a valuable source for finding new poems by poets. This is also true in relation to *Mounes al-Oshaq Wa Tuhfat al-Afaq*. The present study claims that there is a newly discovered ghazal by Nezari Qohestani, Nasser Bajaei Shirazi, and Jalaluddin Atighi each in the text of *Anis al-Khalwah wa Jalis al-Salwah*. These three ghazals do not appear in any of the divans or collections of poems by these poets that have been written in the form of articles. In addition, two newly discovered ghazals by Jalaluddin Atighi are recorded in *Mounes al-Oshaq wa Tuhfat al-Afaq*, which are not included in the photocopy of his divan. Furthermore, in the preface to the photocopy of *Divan Atighi* and other studies written in this regard, there is no mention of these ghazals. Furthermore, in the manuscript anthology of the Malek Library called *Tazkarat al-Shu'ara*, number 5319, a quatrain by Nasser Bajaei Shirazi is quoted that does not appear in any of his poetry collections.

متن‌شناسی ادب فارسی

سال هفدهم، شماره اول (پیاپی ۶۵)، بهار ۱۴۰۴، ص ۸۵-۹۷

تاریخ وصول: ۱۴۰۳/۸/۱۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۷

مقاله پژوهشی

نویافته‌هایی مغفول از نزاری قهستانی، ناصر بجه‌ای شیرازی و جلال‌الدین عتیقی

امین یعقوبی (ماریف) * ، دکترای تخصصی زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران

amin.yaghubi1984@gmail.com

مهدی دهقان، کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

dehgan2024@gmail.com

چکیده

این پژوهش بر آن است تا با روش توصیفی-تحلیلی اشعاری نویافته از نزاری قهستانی، ناصر بجه‌ای شیرازی و جلال‌الدین عتیقی را که از آنها غفلت شده است، تحلیل کند؛ نخست: غزلی از نزاری قهستانی: نزاری قهستانی غزل‌سرای زبردست سده هفتم و ربع اول سده هشتم هجری است که از او دیوان شعری به جا مانده است. این دیوان به کوشش مظاهر مصفا تصحیح و به چاپ رسیده است. تصحیح مصفا بر مبنای نه نسخه خطی و مقابله با رساله ماشین‌شده رضا مجتهدزاده صورت گرفته است. در جنگ انیس‌الخلوه، پنج غزل از نزاری آمده است که یکی از این غزل‌ها در دیوان چاپی او پیدا نشد. دوم: یک غزل و رباعی از ناصر بجه‌ای شیرازی: ناصر بجه‌ای شیرازی شاعر سده هفتم و ربع اول سده هشتم و معاصر با سعدی است. از این ناصر دیوانچه‌ای به تصحیح محمود مدبری منتشر شده است. میلاد عظیمی نیز غزل‌هایی را از او گردآوری کرده است. از ناصر غزلی در جنگ انیس‌الخلوه ذکر شده که در هیچ‌کدام از این گردآوری‌ها وجود ندارد. همچنین یک رباعی نویافته از او در جنگ خطی کتابخانه ملک به شماره ۵۳۱۹ وجود دارد که در هیچ‌کدام از گردآوری‌ها نیامده است. سوم: سه غزل از جلال‌الدین عتیقی: جلال‌الدین عتیقی شاعر سده هفتم و هشتم هجری است. دیوان اشعار او به صورت چاپ عکسی از روی نسخه خطی کتابخانه فاتح ترکیه به طبع رسیده است. هجده غزل از عتیقی در جنگ شعری مونس‌العشاق ذکر شده که دو غزل از آنها نویافته هستند. همچنین یک غزل نویافته نیز در سفینه انیس‌الخلوه به نام عتیقی آمده است.

واژه‌های کلیدی

اشعار نویافته، نزاری قهستانی، ناصر بجه‌ای، جلال‌الدین عتیقی.

* مسؤول مکاتبات

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

[10.22108/rpl.2025.143279.2395](https://doi.org/10.22108/rpl.2025.143279.2395)

۱. مقدمه

انیس‌الخلوه و جلیس‌السلوه، سفینه‌ای است کهن متعلق به حدود سال ۸۰۰ ق. افشین وفایی و مرادی بر چاپ عکسی این سفینه مقدمه‌ای مبسوط و ارزشمند نوشته‌اند که به صورت مقاله هم چاپ شده است. در ابتدای این مقدمه چنین آمده است: «سفینه کهنی از شعر و نثر به نام انیس‌الخلوه و جلیس‌السلوه به شماره ۱۶۷۰ در کتابخانه ایاصوفیه استانبول نگهداری می‌شده که اکنون به کتابخانه سلیمانیه منتقل شده است. این سفینه را مسافرین ناصر ملطوی برای مطالعه مخدوم‌زاده خود ضیال‌الدین امیر محمود فرزند امیر جلال‌الدین عمریک گردآوری کرده است» (افشین وفایی و مرادی، ۱۳۸۹، ص. ۸۵). مونس‌العشاق و تحفه‌الآفاق نیز سفینه‌ای است متعلق به سده نهم هجری که سلیمان قونوی آن را گردآوری و کتابت کرده است: «سفینه مونس‌العشاق و تحفه‌الآفاق در اصل مشتمل بر قصاید، غزلیات، ترجیعات، قصیده مصنوع راثیه، قطعات و تعدادی رباعی و مثنوی است که از آثار برخی شاعران سده‌های ششم، هفتم، هشتم و نهم بهره برده است» (یلمه‌ها و جمشیدی، ۱۴۰۰، ص ۵). تعداد ابیات این سفینه ۱۱۶۰۰ بیت شمرده شده است (نک: یلمه‌ها و جمشیدی، ۱۴۰۰، ص. ۵). این دو جنگ از نظر تاریخی و ادبی حائز اهمیت هستند و در هردوی آن‌ها اشعار بسیاری از شاعران شناخته شده و گمنام ذکر شده است.

۲. پیشینه پژوهش

در ارتباط با غزل‌های نزاری فهستانی و جلال‌الدین عتیقی مقاله یا پژوهش مستقلی پیدا نشد اما در ارتباط با جنگ‌های انیس‌الخلوه و جلیس‌السلوه و مونس‌العشاق و تحفه‌الآفاق به دو پژوهش دست یافتیم:

نخست مقاله «معرفی سفینه انیس‌الخلوه و جلیس‌السلوه» از محمد افشین وفایی و ارحام مرادی (نک: افشین وفایی و مرادی، ۱۳۸۹). این مقاله که مقدمه چاپ عکسی سفینه نیز هست (نک: ملطوی، ۱۳۹۰)، سفینه مدنظر را کامل و مبسوط معرفی کرده است.

دوم مقاله‌ای با عنوان «معرفی نسخه خطی سفینه مونس‌العشاق و تحفه‌الآفاق از سلیمان قونوی» نوشته احمدرضا یلمه‌ها و راضیه جمشیدی (نک: یلمه‌ها و جمشیدی، ۱۴۰۰). در این مقاله، شرح مبسوطی از ویژگی‌های نسخه مونس‌العشاق و شاعران مندرج در آن به صورت آماری آمده است.

در ارتباط با غزل‌های ناصر بجه‌ای نیز سه پژوهش به دست آمد: نخست دیوانچه‌ای از ناصر بجه‌ای شیرازی به تصحیح محمود مدبری. این دیوانچه در نامواره دکتر محمود افشار، جلد نهم به چاپ رسیده است (مدبری، ۱۳۷۵، ج. ۵۲۹۱/۹-۵۲۹۰).

دوم مقاله‌ای از میلاد عظیمی منتشر شده در نشریه بخارا با عنوان «آویزه‌ها (۳۸)» که هفت غزل از ناصر بجه شیرازی را معرفی می‌کند (نک: عظیمی، ۱۳۹۶، ص. ۲۱۴-۲۱۱). این هفت غزل درست پشت سر هم در جنگ خطی انیس‌الخلوه و جلیس‌السلوه آمده است. غزل مدنظر این پژوهش در مقاله عظیمی از قلم افتاده است.

سوم نوشتاری دیگر از میلاد عظیمی با عنوان «آویزه‌ها (۳۳)» که در ذیل دو مطلب از آن اشعار نویافته ناصر را بررسی می‌کند (عظیمی، ۱۳۹۵).

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است؛ بر این اساس، نسخه‌های خطی *انیس‌الخلوه* و *جلس‌السلوه* و *مونس‌العشاق* و *تحفه‌الآفاق* مبنای پژوهش قرار گرفت. همچنین در تأیید یا رد انتساب‌هایی که بررسی شد، از نسخه‌های خطی و چاپی دیگر نیز استفاده شده است.

۴. بحث و بررسی

دیوان‌های شاعران بر اساس نسخ خطی که از آنان به جا مانده، تصحیح می‌شوند. با این حال، گاهی پیش می‌آید که نسخه دست‌نویس از شاعری به جا نمانده است یا این‌که شعر یا اشعاری در نسخه‌های دست‌نویس شاعران ذکر نشده است. در این زمینه، با رعایت جوانب احتیاط پژوهشی، می‌توان از سفینه‌های شعری بهره‌مند شد. در ارتباط با شاعرانی که نسخه دست‌نویس از آنان به جای نمانده است، جنگ‌های شعری، تذکره‌ها، متون نثر، کتب تاریخی و متونی از این قبیل می‌تواند یاری‌دهنده باشد. چه بسا شعری از یک شاعر تنها در یک متن به جای می‌ماند و از این گذرگاه به دیوان چاپی او راه می‌یابد. در این پژوهش، یک غزل از نزاری قهستانی، یک غزل و رباعی از ناصر بجه‌ای شیرازی و سه غزل از جلال‌الدین عتیقی بررسی می‌شود. تصاویر نسخه خطی این اشعار در بخش یادداشت‌ها آمده‌اند.^۱

۴-۱. نزاری قهستانی

«حکیم سعدالدین بن شمس‌الدین بن محمد نزاری بیرجندی قهستانی از شاعران معروف قرن هفتم و هشتم هجری است» (صفا، ۱۳۹۶، ج. ۳، ۷۳۱/۳، ۷۳۲). «ولادت نزاری در اواسط قرن هفتم و نزدیک به سال ۶۵۰ هجری اتفاق افتاد» (صفا، ۱۳۹۶، ج. ۳، ۷۳۴/۳). مظاهر مصفا سال ولادت نزاری را ۶۴۵ هجری قمری ذکر می‌کند (نک: نزاری، ۱۳۷۱، ص. ۱۴). او تخلص نزاری را در اشعارش برگزیده و به کار برده است. در بیان علت این تخلص، صاحب تذکره هفت اقلیم می‌گوید: «بعد از فوت المستنصر، اسماعیلیه دو فرقه شدند. زمره‌ای بنا بر اصل مذهب که اعتبار نص اول دارد، به امامت نزاری قایل گشتند و به نام او خلق را دعوت کردند. مثل حسن صباح و اتباعش و نزاری نیز آن مذهب داشته و باعث این بوده» (رازی، ۱۳۸۹، ج. ۲، ۸۶۶/۲). ذبیح‌الله صفا معتقد است که نزاری نام فامیل او بوده و همان را تخلص گرفته است: «نزاری که به صورت تخلص گوینده در اشعارش به کار رفته، عنوان خاندان اوست و او پسر عمی همان خود (یعنی به نام سعدالدین) داشته که او هم عنوان نزاری داشت و در دربار شاهان آل کرت صاحب مقامی ارجمند بود» (صفا، ۱۳۶۹، ج. ۳، ۷۳۴/۳). فصیح‌خوایی در ارتباط با مرگ حکیم نزاری، آن را در ذیل حوادث سال ۷۲۱ هجری قمری برمی‌شمرد: «وفات حکیم نزاری قهستانی شاعر (و لقب او سعدالدین بود) و او از بیرجند است از نسل علاالدین ملحد و مرید نزاری مستنصر اسماعیلی بود و دایم به شرب خمر مشغول» (خوایی، ۱۳۳۹، ص. ۳۳). «کلیات دیوان نزاری مشتمل است بر قصاید، غزلها، ترکیبات، ترجیعات، مقطعات و مثنوی‌های دستورنامه (به بحر متقارب) و ادب‌نامه بر همان بحر، سفرنامه به بحر رمل مسدس مقصور و ازهر و مزهر بر وزن و به تقلید شیرین و خسرو، مثنوی مناظره روز و شب و مکاتبات منظوم». (صفا، ۱۳۶۹، ج. ۳، ۷۴۰/۳).

دیوان حکیم نزاری قهستانی را مظاهر مصفا بر اساس نُه نسخه خطی کهن و معتبر و متن ماشین‌شده رساله دکتری رضا مجتهدزاده تصحیح کرده است. بر مبنای گفته و آدرس نسخی که مصفا از آنها استفاده کرده، تمامی نسخ ناقص هستند و نسخه‌ای کامل از نزاری در دست نیست. از همین رو، او در تصحیح متن، شیوه التقاطی را در پیش گرفته است و در این ارتباط می‌گوید: «شیوه تصحیح در این دیوان التقاطی است و جزین با این همه نسخه که در دست است، به گمان من راهی دیگر در پیش نمی‌توان گرفت؛ زیرا هیچ یک از نسخه‌ها کامل نیست. نسخه‌ها مکمل دیگریست، حتی بسیاری از غزل‌ها با هیچ یک از نسخه‌ها به تنهایی کامل نمی‌شود. نسخه‌ها بعضی منتخب است و بعضی ناقص و ناتمام». (نزاری، ۱۳۷۱، ص. ۴۰۶).

ده نسخه استفاده‌شده مصفا بدین شرح هستند:

۱. «نخ (= نخجوانی). نسخه خطی دیوان نزاری متعلق به مرحوم حاج محمد نخجوانی که به کتابخانه ملی تبریز اهدا کرده است». (نزاری، ۱۳۷۱، ص. ۴۰۹). تاریخ کتابتی که برای این نسخه ذکر شده، ۸۹۴ است.
۲. قن (= قدیمی ناقص). نسخه خطی بسیار کهنه ناتمام در بیست و هشت ورق (= ۵۶ صفحه و هر صفحه شامل ۳۰ بیت) قریب به یک‌هزار و هفتصد بیت. به خط نسخ تعلیق. تاریخ کتابت و کاتب معلوم نیست» (نزاری، ۱۳۷۱، ص. ۴۱۰).
۳. «ب ۱ (= بریتش موزیوم. نسخه اول). نسخه‌ای خطی متعلق به موزه بریتانیا به شماره (or7909) به خط نسخ تعلیق و عنوان‌ها به نسخ، دارای دویست و پنجاه و هشت ورق (= ۵۱۶ صفحه هر صفحه دارای هجده بیت) قریب به نه هزار و پانصد بیت. با اول و آخر افتاده. بی‌ترتیب الفبایی. تاریخ و کتابت آن معلوم نیست» (نزاری، ۱۳۷۱، ص. ۴۱۱).
۴. «ب ۲ (= بریتش موزیوم نسخه دوم). نسخه خطی متعلق به موزه بریتانیا به خط نسخ تعلیق دارای دویست ورق (= ۴۰۰ صفحه هر صفحه ۱۸ بیت) قریب هفت هزار و پانصد بیت مرتب به ترتیب الفبایی در قافیه» (نزاری، ۱۳۷۱، ص. ۴۱۳). این نسخه نیز ناتمام است.
۵. «ملک (= کتابخانه ملک). نسخه خطی متعلق به کتابخانه ملک به شماره ۵۳۰۵ در دویست و نه ورق (= ۴۱۸ صفحه که هر صفحه را از پانزده تا بیست و سه بیت است) قریب هشت هزار و پانصد بیت به خط نسخ تعلیق» (نزاری، ۱۳۷۱، ص. ۴۱۴). این نسخه را حدوداً متعلق به قرن یازدهم می‌دانند.
۶. «ملی (= کتابخانه ملی). نسخه خطی کتابخانه ملی (= ملتی) به شماره ۴۵۱ با سیصد و بیست و سه ورق (= ۶۴۶ صفحه، نیم ورق اول و نیم‌ورق آخر سپید است و هر صفحه ۱۵ بیت است) قریب ده هزار بیت به خط نسخ تعلیق است و عنوان‌ها نسخ است. تاریخ تحریر و کاتب معلوم نیست. این نسخه شامل غزل‌های حکیم است و چند ورق اول آن افتاده است» (نزاری، ۱۳۷۱، ص. ۴۱۵-۴۱۶).
۷. «لن (= لنین گراد). نسخه خطی متعلق به کتابخانه موسسه فرهنگی ملت‌های آسیا در لنین‌گراد به شماره A.972 در یکصد و سی ورق». نسخه ترقیمه ندارد.
۸. «من (= منتخب ناقص نابسامان). نسخه خطی ناقص نابسامان به خط نسخ تعلیق شکسته دو سه گانه (چند ورق به خط نسخ پاکیزه) یکصد و سی ورق (= ۲۶۲ صفحه و هر صفحه دارای ۱۲ بیت) قریب به سه هزار بیت» (نزاری، ۱۳۷۱، ص. ۴۱۸-۴۱۷).

۹. «مجلس (= کتابخانه مجلس شورا). نسخه خطی کتابخانه مجلس شورا به خط نسخ پاکیزه با جدول‌بندی، در یکصد و نود ورق (= ۳۸۰ صفحه و هر صفحه شانزده هفده بیت) بیش از شش هزار بیت» (نزاری، ۱۳۷۱، ص. ۴۱۸). این نسخه هم کاتب و تاریخ کتابت ندارد.

۱۰. «مج (= مجتهدزاده). نسخه ماشین‌شده پایان‌نامه دکتر سیدعلی‌رضا مجتهدزاده در ۸۱۱ صفحه، ۶۳۰ صفحه متن و ۱۸۱ صفحه مقدمه» (نزاری، ۱۳۷۱، ص. ۴۱۹).

بر همین مبنا با رعایت جوانب احتیاط پژوهشی می‌توان بر آن بود که بسیاری از اشعار نزاری می‌تواند در نقص نسخه‌ها گم شده باشد و احتمالاً یکی از این اشعار همین غزل نویافته است.

۲-۴. غزلی نویافته از نزاری قهستانی در انیس‌الخلوه و جلیس‌السلوه

در انیس‌الخلوه و جلیس‌السلوه، غزل‌هایی از سیدالشعرا نزاری قهستانی با مطلع‌های ذیل آمده است:

روزگاریست که در خاطر آشوب فلانست / روزگارم چو سر زلف پریشانش از آنست^۲ (ملطوی، بی‌تا، برگ ۳۱۱)،
 چه محتستت که از عاشقی به ما نرسید / کجا شدیم که صد فتنه در قفا نرسید» (ملطوی، بی‌تا، برگ ۳۱۲)،
 ما را بدام عشق درافکند دیده باز / باری نکردمی بکس این شوخ دیده باز» (همان، برگ ۳۱۳) و «آوازه درافتاده که باز آمدم از می / بهتان صریحست، من و توبه کجا؟ کی؟» (ملطوی، بی‌تا، برگ ۳۱۳).

غزلی تازه یافته از نزاری قهستانی در جنگ شعری انیس‌الخلوه یافتیم که در دیوان چاپی نزاری قهستانی نیامده است. این غزل در بحر مجتث مخفف مخبون محذوف در کنار چهار غزل دیگر از نزاری در برگ‌های ۳۰۸ تا ۳۲۰ آمده است. بیت نخست این غزل در مقاله افشین وفایی و مرادی تصحیح شده اما به نوبت آن اشاره‌ای نشده است (نک: افشین وفایی و مرادی، ۱۳۸۹، ص. ۳۰۸). غزل مدنظر این است:

بدان امید که روزی کنم وصال تو حاصل	دریغ عمر که کردم به هرزه در ره باطل
به احتیاط نکردم نظر به کار تو آری	غبار عشق حجابست پیش دیده عاقل
هزار نقش مخالف چو روزگار مشعبد	به من نمود به صد دست و من ز فعل تو غافل
دریغ کشتی عمرم که غرق گشت و نیامد	ز بحر عشق تو یک تخته امید به ساحل
به هرزه در سر دل کردم آب روی، دریغا	که خاک بر سر من تا چه می‌کنم به چنین دل
هزار بار بزهار توبه رفتم از عشق	به آب توبه ولیک از سرم نمی‌رود این گل
به غایتی خجلم زین خطا که زهره ندارم	که سر ز پیش برآرم میان جمع محافل
نزاریا چو دل از دست شد تقیه مکن زانک	که عاشقی به تو معروف شد چو سحر به بابل!

(ملطوی، بی‌تا، برگ ۳۱۲).

نویسندگان این پژوهش غزل مزبور را در هیچ نسخه خطی یا چاپی دیگری ندیده‌اند و تنها منبعی که آن را ذکر کرده، همین انیس‌الخلوه است؛ بنابراین با استناد به این متن، غزل فوق نویافته تلقی می‌شود.

نیز در غزلی با مطلع چه محتستت که از عاشقی به ما نرسید / کجاشدیم که صد فتنه در قفا نرسید، بیتی اضافه بر دیوان شعری او (نک: نزاری، ۱۳۷۱، ص. ۱۱۸۷) در انیس‌الخلوه ذکر شده است. بیت انیس‌الخلوه این است:

به خویشتن نتواند رسید دوست به دوست
 به پادشاه کسی جز به پیشوا نرسید

(ملطوی، بی‌تا، برگ ۳۱۲ پ).

در باقی غزل‌ها بیتی افزون بر دیوان نزاری یافته نشد.

۳-۴. ناصر بجه‌ای شیرازی

ناصرالدین بجه‌ای شیرازی (بجه قصبه‌ای از متعلقات رامجرد) بیشتر در شیراز زیسته و از معاصران سعدی است. «ناصر اصلش از قریه بجه مضاف به شیراز شاعریست نکته پرداز» (سلیم بهوپالی، ۱۳۹۰، ج. ۱۰۳۶/۲). در تذکره صبح گلشن به همین اشارت کوتاه و دو بیت اکتفا شده است. صاحب تذکره هفت اقلیم با اشاره به هم‌عصری او با سعدی می‌گوید: «شعر کم از وی شهرت گرفته [است]» (رازی، ۱۳۸۹، ج. ۲۱۵/۱). دیوانش در دست نیست و در اشعارش تاثیر سبک و سخن سعدی و مولوی دیده می‌شود. وفاتش را به سال ۷۱۵ قمری در شیراز نوشته‌اند. محمود مدبری با استناد بر چند جنگ و تذکره، ۸۱۵ بیت از اشعار ناصر بجه‌ای را باز یافته و در سال ۱۳۷۵ دیوانچه‌ای از اشعار او ترتیب داد: «دیوان اشعار ناصر بجه‌ای مانند بسیاری دیگر از شاعران در دست نیست؛ اما مسلم است که در قرن‌های هشتم و نهم مشهور بوده به طوری که برخی از اشعارش در جنگ‌های متقدم حفظ شده است. آنچه از این میان به دست آمد، ۸۱۵ بیت شامل: ۶۱ غزل، یک ترجیع بند بلند، دو مسمط، دو رباعی، یک قطعه دوبیتی و شش بیت مفرد به شاهد لغت است. بیشترین تعداد ابیات در چهار جنگ به ترتیب زیر آمده است: ۱. جنگ خطی به شماره ۵۳۱۹ محفوظ در کتابخانه ملک، موسوم به تذکره الشعرا که در قرن یازدهم کتابت شده است. [..] ۲. جنگی به میکروفیلم ۶۰۱ و شماره عکس ۳۶۷۶ که اصل آن در کتابخانه نافذ پاشا به شماره ۱۰۲۶ است و در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران محفوظ است. شمس حاجی دولت‌شاه، که خود نیز شاعر است، کتابت آن را در سال ۷۴۱ انجام داده است. ۳. جنگی که میکروفیلم آن به شماره ۱۰۸ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران محفوظ است و اصل آن متعلق است به کتابخانه ایاصوفیه و احتمالاً در قرن هشتم کتابت شده است. ۴. مونس‌الاحرار اثر محمدبن بدر جاجرمی به تصحیح میرصالح طیبی، انجمن آثار ملی سال ۱۳۵۰» (مدبری، ۱۳۷۵، ج. ۵۲۹۱/۹-۵۲۹۰). علاوه بر منابع استفاده شده ایشان، میلاد عظیمی ۸ غزل (و در مجموع ۷۳ بیت) از ناصر در انیس‌الخلوه و ۱۴ غزل در جنگ منصور بن کمال‌الدین حسینی (۱۰ غزل نویافته مشتمل بر ۱۰۰ بیت) در سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶ در مجله بخارا منتشر کرد (نک: عظیمی، ۱۳۹۵؛ عظیمی، ۱۳۹۶).

۴-۴. غزلی نویافته از ناصر بجه‌ای شیرازی در انیس‌الخلوه و یک رباعی جدید در تذکره الشعرا (جنگ خطی کتابخانه ملک)

در جنگ انیس‌الخلوه و جلیس‌السلوه، غزلی دیگر از ناصر بجه‌ای شیرازی وجود دارد که میلاد عظیمی آن را در مقاله‌های خود درج نکرده است. به نظر می‌رسد عظیمی تنها به غزل‌های پشت سرهم آمده ناصر در انیس‌الخلوه اکتفا کرده و این غزل چون جدای از آن هفت غزل آمده، از دید او پنهان مانده است. غزل مزبور در برگ ۸۶ انیس‌الخلوه آمده و به این شرح است:

ناصر بجه گوید:

ای دلبر خطایی، ای آن‌که بی خطایی	باید که در خطایی ^۳ خه زانکه در خطایی
خط خوشت ندیدم، جان بر خطت فشاندم	گر در خطم نیایی می‌دان که بی‌وفایی
وقتی که خط نبودت بیرون شدی ز خطم	اکنون که خط نمودی، باید که وا خطایی
گویند خط‌شناسان از خط چو نکته رانند	آنکه که شد خط آورد، در خط شود خطایی

خط تو را ز خوبی خورشید در خط آمد
ناصر خطا نگوید خط را چو وصف گوید
خطت خطا نیامد گر چه تو از خطایی
ور او فتد خطایی، تو غافر خطایی
(ملطوی، بی‌تا، برگ ۸۶).

غزل فوق در هیچ‌کدام از منابع استفاده شده مدبری نیامده و تنها منبعی که به آن اشاره داشته همین انیس‌الخلوه و جلیس‌السلوه است. بر این اساس غزل مزبور در ذیل غزل‌های نویافته ناصر بجه‌ای تلقی می‌شود. از دیگر مغفولات ناصر می‌توان به یک رباعی نیز اشاره کرد. این رباعی در جنگ خطی کتابخانه ملک، موسوم به تذکره الشعراء، به شماره ۵۳۱۹ نقل شده و از دید مدبری که دیوانچه ناصر را بر مبنای آن تدوین کرده، پنهان مانده است. این جنگ حاوی بیشترین تعداد ابیات از اشعار ناصر بجه‌ای است. میلاد عظیمی (نک: عظیمی، ۱۳۹۵، ص. ۳۹۸) تاریخ تدوین (و نه کتابت) این جنگ را سده هشتم می‌داند. رباعی مدنظر که از دید مدبری و عظیمی پنهان مانده، این است:

گفتم که لب‌ت، گفت که جان می‌طلبی
گفتم که بده مراد جانم، گفتا
گفتم وصلت، گفت جهان می‌طلبی
چیزی که کسی نیافت آن می‌طلبی
(تذکره الشعراء، بی‌تا، برگ ۶۱۳).

۵-۴. جلال‌الدین عتیقی

جلال عتیقی از شاعران سده هشتم هجری است. او «ولد قطب‌الدین عتیقی است که با فرط فضل و لطف نظم همواره نقش تالیف و تصنیف بر لوح روزگار می‌نگاشته [است]» (رازی، ۱۳۸۹، ج. ۱۳۹۱/۲). «جلال‌الدین عتیقی تبریزی پسر قطب‌الدین مذکورست که از شاعران قرن هشتم هجری [است]» (صفا، ۱۳۶۹، ص. ۱۱۲۵). از او در تذکره هفت اقلیم ابیاتی از دو غزل و یک مثنوی آمده که غزل‌ها در دیوان او پیدا شد. (نک: عتیقی، ۱۳۸۸، ص. ۳۱۰، ۲۲۱)؛ اما چهار بیت مثنوی در دیوان او و در بخش مثنوی‌هایش به دست نیامد. چهار بیت مثنوی مذکور در هفت اقلیم بدین شرح است:

در انصاف او تا باز بودی
سماع کبک بانگ باز بودی
به جز مطرب کسی رهزن نبود
برهنه کس به جز سوزن نبود
نکردی هیچ آب از سنگ فریاد
قبای گل‌نگشتی پاره از باد
کبوتر از عقاب آموختی پند
به جان گرگ خوردی میش سوگند
(رازی، ۱۳۸۹، ج. ۱۳۹۲/۲).

از دیوان جلال‌الدین عتیقی یک نسخه خطی به شماره ۳۸۴۳ در کتابخانه فاتح استانبول محفوظ است. این نسخه را نصرالله پورجوادی و سعید کریمی به صورت چاپ عکسی همراه با مقدمه منتشر کرده‌اند.^۴ (نک: عتیقی، ۱۳۸۸). «نسخه به خط نسخ و شامل ۳۹۹ برگ است و در تاریخ جمعه بیستم ذی‌الحجه سال ۷۴۳ به دست علیشاه بن احمدشاه بن علی الضایع الاصفهانی کتابت شده است» (پورجوادی و کریمی، ۱۳۸۸، ص. ۸). پورجوادی و کریمی چند منبع دیگر برای اشعار عتیقی برشمرده‌اند. سفینه تبریز به شماره ۱۴۵۹۰ محفوظ در کتابخانه مجلس، جنگ ایاصوفیه به شماره ۳۶۳ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، جنگ موزه بریتانیا به صورت عکسی و به شماره ۶۰۸۲ واقع در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، جنگ نافذ پاشا به صورت عکسی و به شماره

۳۶۷۶ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، جنگ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۸۹۲۲ و جنگ لالا اسماعیل به صورت عکسی به شماره ۱۰۳۲ تا ۱۰۳۴ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، از منابعی است که در مقدمه دیوان ذکر شده‌اند (نک: پورجوادی و کریمی، ۱۳۸۸، ص. ۲۶-۲۹).

۶-۴. غزل‌هایی از جلال‌الدین عتیقی در انیس‌الخلوه و مونس‌العشاق

در دو جنگ دیگر که نگارندگان مقدمه دیوان عتیقی در آن غفلت کرده‌اند، اشعاری از جلال‌الدین عتیقی ذکر شده است؛ یک: مونس‌العشاق و تحفه‌الآفاق. دو: انیس‌الخلوه و جلیس‌السلوه. در مونس‌العشاق در بیست موضع غزل‌هایی با نام عتیقی آمده که هفده غزل تخلص عتیقی دارد. از غزل‌های عتیقی دو غزل در نسخه دیوان عتیقی پیدا نشد. یلمه‌ها و جمشیدی در مقاله‌ای که جنگ مونس‌العشاق را معرفی کرده‌اند، به اشعار نویافته از شاعران جنگ به‌طور کلی اشاره داشته‌اند^۵ (نک: یلمه‌ها و جمشیدی، ۱۴۰۰، ص. ۱۴) اما در ارتباط با این‌که مشخص کنند کدام غزل‌ها نویافته‌اند، سخنی گفته نشده است. دو غزل به شرح زیر است:

عتیقی فرماید:

از برای تو و عشقت به جهان آمده‌ایم
در رهت گاه به سر گاه به جان آمده‌ایم
ما بدین شرط بدین کوی مغان آمده‌ایم
چون نی از باده آخر به فغان آمده‌ایم
مست خواهیم شدن همچو چنان آمده‌ایم
بهر این بر درت ای سرو روان آمده‌ایم
سنگ بر سینه زنان، ناله کنان آمده‌ایم
ما همه با تو کمروش به میان آمده‌ایم
اعتقاد آن نه که هست او به گمان آمده‌ایم
زان درین حضرت بی چشم و زبان آمده‌ایم
مکن انکار بده چون به نشان آمده‌ایم
چون عتیقی ز ازل دل نگران آمده‌ایم
(قونوی، ۱۳۶۰، ق، برگ ۱۷۴).

ما در این کوی ز شوق تو به جان آمده‌ایم
گه ز ذوق طلب و گه ز .....^۶
تا مجرد نشویم از دو جهان نشینیم
چنگ زد عشق توام در رگ جان مجروح
ما ز مستی به خرابات وجود افتادیم
خاکیانیم که داریم ز تو سایه طمع
تا که در پای تو میریم به عالم چون آب
گرچه بر هیچ ز تو باید و در بند تو بود
به دهان تو نشان از دل ما عشقت داد
حیف رویت که ببینیم و حدیث گویم
جان ما هست وزان لب دل ما از ایشان
عجبست این که .....^۷ رخ تو مهر فروخت

غزل دوم:

بوی جان داری مگر از کوی جانان آمدی
کز لطافت مشک‌بار و عنبرافشان آمدی
چونکه من از پیش رفتم پیش من زان آمدی
کآشنای آن سر زلف پریشان آمدی
آمدی ناگه چو حال ما به سامان آمدی
همچو گل در غنچه و چون غنچه خندان آمدی
کز در ما ناگهان ناخوانده مهمان آمدی

ای نسیم روح‌پرور راحت جان آمدی
نافه مشک‌تاری یا نسیم زلف یار
گفته بودی تا تو در پیشی نیایم پیش تو
با دلم زان روی مویت آشنایی می‌دهد
رفته بودی بی تو کار ما ز سامان رفته بود
بلبلان بی نوا را از گلستان بهشت
عمر باقی بر تو افشانیم و جان قربان کنیم

شاخ عیشم در هوایت تشنه و پژمرده شد
بر سرم ای آفتاب رحمت از روی کرم
منقطع بود از دلم سرچشمه آب حیات
دوش در چشمم که در بر روی مردم بسته بود
دشمنانت برده بودند از سر پیمان و عهد
ای زمان نامرادی عاقبت رفتی به سر

لطف کردی با هزاران لطف و احسان آمدی
سایه افکندی چو ابر و همچو باران آمدی
ناگهان در جوی جان چون آب حیوان آمدی
مردمی کردی ز چشم خلق پنهان آمدی
باز هم با دوستان بر عهد و پیمان آمدی
وی بیابان بلا آخر به پایان آمدی

(قونوی، ۸۶۰ق، برگ ۲۱۴پ).

علاوه بر دو غزل مدنظر به این نیز اشاره می‌کنیم که در برگ ۱۰۹ مونس‌العشاق غزلی آمده که یک بیت متفاوت و تازه نسبت به غزل دیوان عتیقی دارد. بیت:

در یکی ملک نسازند دو سلطان با هم
جان برون رفت چو او در دل غمگین بنشست

(قونوی، ۸۶۰ق، برگ ۱۰۹ر).

همچنین در مونس‌العشاق (نک: قونوی، ۸۶۰ق، برگ ۱۹۴ر)، غزلی یازده بیتی با مطلع: خیال روی تو از سر نمی‌رود بیرون / ز چشم رفتی و بیرون نمی‌شوی ز درون، آمده است. از یازده بیت این غزل تنها سه بیت در غزلی واحد در دیوان آمده و مابقی ابیات در سه غزل دیگر با همین وزن و قافیه به کار رفته است (نک: عتیقی، ۱۳۸۸، برگ ۳۲۳پ-۳۲۲ر). نیز در غزلی دیگر از عتیقی (نک: قونوی، ۸۶۰ق، برگ ۱۸۳پ) مصراع نخست از سعدی^۸ ذکر شده در حالی که مصراع عتیقی در دیوانش متفاوت آمده است (نک: عتیقی، ۱۳۸۸، ص. ۵۷۶).

در انیس‌الخلوه و جلیس‌السلوه هم غزل‌هایی به نام عتیقی آمده است. در برگ ۷۲ این جنگ غزلی از عتیقی آمده که در دیوان او وجود ندارد.^۹ غزل این است:

جلال‌الدین عتیقی فرماید:

جهان چیست پر فتنه محنت‌سرای
ازین زهرفعلی و تریاک‌نامی
به‌نگام صبحش گدایی، بزرگی
درو نقد رایج چه بینی؟ دروغی
ازین رنج‌ها کاندرو خلق دارد

ازین سو غریوی ازان سو عزایی^{۱۰}
ازین جو فروشی و گندم نمایی
در اوقات شامش بزرگی، گدایی
درو دخل حاصل چه یابی؟ ریایی
بجز مرگ هرگز نبینی دوایی

(ملطوی، بی‌تا، برگ ۷۲ر).

در اشعار مندرج در انیس‌الخلوه، نام کامل این شاعر یعنی جلال‌الدین عتیقی ذکر شده و این تصور که ممکن است این اشعار از پدرش یعنی قطب‌الدین عتیقی باشند، به‌طور کلی از بین می‌رود. درخور ذکر است با توجه به نسبت این دو، بعید نیست در نسخه‌ها تخلیط اشعار صورت گرفته باشد و به‌طور قطع نمی‌توان گفت اشعاری که در جنگ‌ها به نام جلال ذکر شده و در دیوان او نیامده، از پدرش نیستند. باین‌حال، این تنها یک حدس است و تا زمانی که نتواند اثبات شود به مستندات حاضر بسنده می‌کنیم.

نیز در پایان به این نکته مهم باید اشاره کنیم. با توجه به اینکه اشعار ذکر شده از جلال عتیقی جز در منابع یاد شده، در هیچ منبع دیگری به دست نیامده است، این اشعار با استناد به منابع مذکور نویافته تلقی می‌شوند.

۵. نتیجه‌گیری

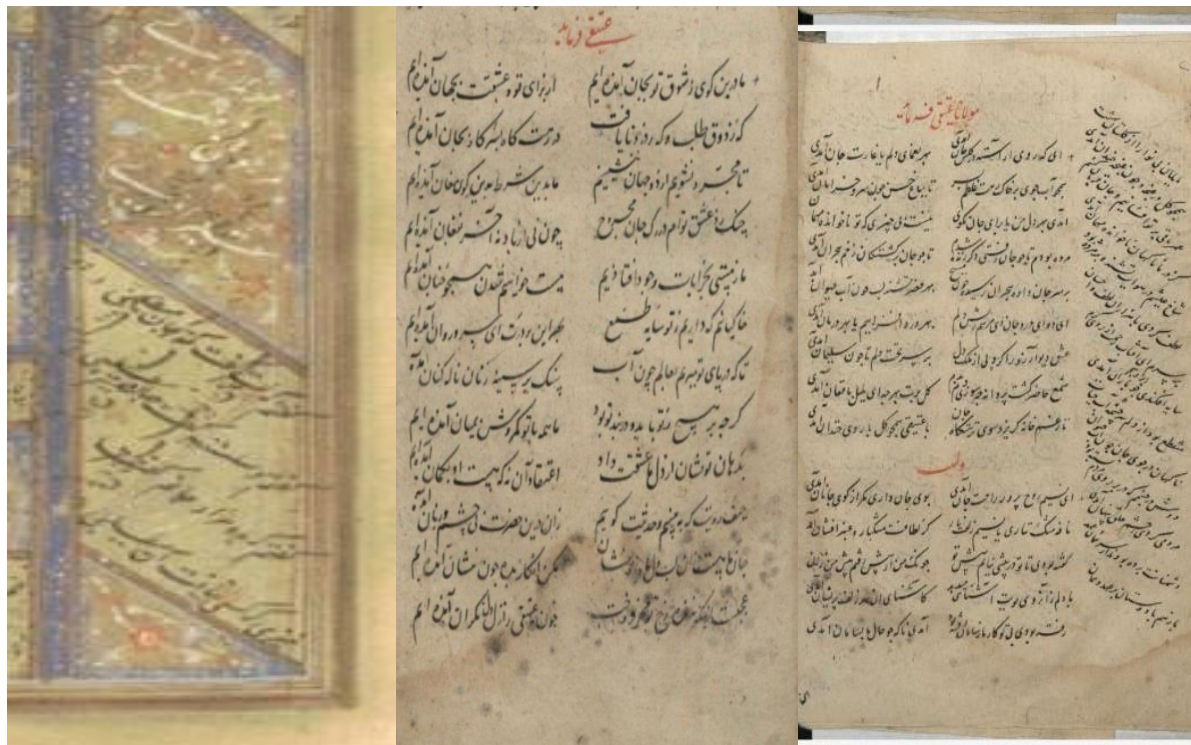
مبنای پژوهش حاضر به‌طور اعظم، دو نسخه خطی انیس‌الخلوه و جلیس‌السلوه و مونس‌العشاق و تحفه‌الآفاق است. جنگ انیس‌الخلوه و جلیس‌السلوه شامل اشعار فراوان از شاعران متعدد است. این جنگ شعری در یافتن اشعار تازه‌ای از سرایندگان، منبع مغتنمی است. این مهم در ارتباط با سفینه مونس‌العشاق نیز صدق می‌کند. پژوهش حاضر مدعی است که از نزاری قهستانی، ناصر بجه‌ای شیرازی و جلال‌الدین عتیقی هر کدام یک غزل نویافته در متن انیس‌الخلوه و جلیس‌السلوه وجود دارد. این سه غزل در هیچ‌کدام از دیوان یا دیوانچه‌ها و یا گردآوری‌های اشعار این شاعران که به صورت مقاله صورت گرفته، نیامده است. همچنین از جلال‌الدین عتیقی دو غزل تازه‌یافته در سفینه مونس‌العشاق و تحفه‌الآفاق ضبط شده که در چاپ عکسی دیوان او وجود ندارند. دیگر اینکه در مقدمه چاپ عکسی دیوان عتیقی و پژوهش‌های دیگری که در این ارتباط نوشته شده، سخنی از این غزل‌ها به میان نیامده است. ضمن این‌که در جنگ خطی کتابخانه ملک به شماره ۵۳۱۹، یک رباعی از ناصر بجه‌ای شیرازی نقل شده که در هیچ‌کدام از گردآوری‌های اشعار او نیامده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. تصویر سه غزل در جنگ خطی انیس‌الخلوه و جلیس‌السلوه، دو غزل در مونس‌العشاق و یک رباعی در جنگ خطی

۵۳۱۹

۲. افشین‌وفایی و مرادی در مقاله‌ای مبسوط که بر کتاب انیس‌الخلوه نوشتند، در توضیحی کوتاه به انتساب این غزل با هفت بیت به امیر خسرو دهلوی هم اشاره کرده‌اند (نک: افشین‌وفایی و مرادی، ۱۳۸۹، ص. ۱۵۰).
۳. خطایی (ظ: خط آبی). از جمله مواردی که باعث جناس‌سازی‌هایی به واسطهٔ رسم‌الخط شده، همین بحث وصل کلمات است. از این منظر می‌توان به مقاله‌های «ملاحظات ویرایش متون کهن با توجه به هنر سازه‌های بدیعی» (نک: جلالی و فروزنده‌فرد، ۱۳۹۷، ص. ۱۰۸) و «آسیب‌شناسی تصحیح نزهة‌العقول فی لطایف‌الفصول ابوطاهر محمد بن محمد یحیی العوفی» (نک: یعقوبی و همکاران، ۱۴۰۰، ص. ۳۵) رجوع کرد. بر همین اساس، در تصحیح شعر، خط آبی را به همان صورت خطایی ضبط کردیم. افشین‌وفایی و مرادی نیز در تصحیح بیت نخست این غزل، خطایی ضبط کرده‌اند (نک: افشین‌وفایی و مرادی، ۱۳۸۹، ص. ۱۱۷).
۴. این نسخه را سعید پورامینایی در سال ۱۳۹۶ با راهنمایی محمود مدبری و مشاورهٔ محمدصادق بصیری در قالب رسالهٔ دکتری تصحیح کرده است (نک: پورامینایی و همکاران، ۱۳۹۶). مصححان این نسخه در فصل‌های پیش از تصحیح متن به بررسی شرح‌حال و آثار جلال‌الدین عتیقی، نکات زبانی و ادبی و ویژگی‌های رسم‌الخط نسخه اشاره‌ای داشته‌اند.
۵. یلمه‌ها و جمشیدی تعداد غزل‌های عتیقی را در مونس‌العشاق ۱۶ غزل ذکر کرده‌اند (نک: یلمه‌ها و جمشیدی، ۱۴۰۰، ص. ۱۴).
۶. خوانده نشد.
۷. خوانده نشد.
۸. مصراع سعدی این است: ز دستم بر نمی‌خیزد که بی‌یاد تو بنشینم (سعدی، ۱۳۸۲، ص. ۵۶۷).
۹. افشین‌وفایی و مرادی در مقدمه به این نکته اشاره کرده‌اند.
۱۰. در تصحیح بیت‌های مطلع این سفینه، افشین‌وفایی و مرادی عزایی را غرایبی (کذا) ضبط کرده‌اند!

منابع

- افشین‌وفایی، محمد، و مرادی، ارحام (۱۳۸۹). بررسی سینه‌انیس‌الخلوة و جلیس‌السلوة. نامه بهارستان، ۱۱ (۱۷)، ۸۵-۱۶۶.
- پورامینایی، سعید (۱۳۹۶). تصحیح دیوان جلال‌الدین عتیقی. استاد راهنما: محمود مدبری، استاد مشاور: محمدصادق بصیری [پایان‌نامه دکترا، دانشگاه شهید باهنر کرمان]. گنج.
- <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/ce6f934cb3e50176cea07f6cece8da48>
- جلالی، علی، و فروزنده‌فرد منوچهر (۱۳۹۷). ملاحظات ویرایش متون کهن با توجه به هنر سازه‌های بدیعی. فنون ادبی، ۱۰ (۳)، ۹۷-۱۱۴. <https://doi.org/10.22108/liar.2018.94070.0>
- حافظ، شمس‌الدین محمد (۱۳۷۰). دیوان غزلیات مولانا شمس‌الدین محمد خواجه حافظ شیرازی (به کوشش خلیل خطیب رهبر). انتشارات صفی‌علیشاه.
- خوافی، فصیح‌احمد بن جلال‌الدین محمد (۱۳۳۹). مجمل فصیحی (تصحیح و تحشیه محمود فرخ). کتاب‌فروشی باستان.
- رازی، امین‌احمد (۱۳۸۹). تذکره هفت اقلیم (ج. ۱-۲؛ با تصحیح، تعلیقات و حواشی محمدرضا طاهری (حسرت)). انتشارات سروش.
- سلیم بهوپالی، سیدعلی حسن‌خان (۱۳۹۰). تذکره صبح گلشن (ج. ۱؛ تصحیح، تعلیق، توضیح، اضافات فرهنگ‌نامه: مجتبی برزآبادی فراهانی) انتشارات اوستا فراهانی.
- سعدی، مصلح‌بن عبدالله (۱۳۸۲). غزلیات سعدی (از روی نسخه تصحیح شده محمدعلی فروغی). انتشارات ققنوس.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۶۹). تاریخ ادبیات در ایران (ج. ۳؛ بخش دوم). انتشارات فردوس.
- عتیقی، جلال‌الدین (۱۳۸۸). دیوان عتیقی (چاپ عکسی از روی نسخه خطی کتابخانه فاتح استانبول؛ به کوشش نصرالله پورجوادی و سعید کریمی). فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- عظیمی، میلاد (۱۳۹۵). آویزه‌ها (۳۳)، دو غزل از ناصر بجه شیرازی در دیوان حافظ شیرازی. بخارا، (۱۱۱)، ۴۱۹-۳۶۶.
- عظیمی، میلاد (۱۳۹۶). آویزه‌ها (۳۸)، هفت غزل از ناصر بجه شیرازی، غزل‌های نویافته از ناصر بجه شیرازی. بخارا، (۱۱۸)، ۲۲۱-۱۹۲.
- قونوی، سلیمان (۸۶۰ق). مونس‌العشاق و تحفه‌الآفاق. دست‌نویس شماره ۵۷۱۲ کتابخانه آیت‌الله مرعشی. نستعلیق. کاتب سلیمان قونوی. ۲۴۵گ، ۱۷ س [نسخه خطی].
- مدبری، محمود (۱۳۷۵). نامواره دکتر محمود افشار (ج. ۹؛ ایرج افشار با همکاری کریم اصفهانیان، گردآورنده). بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
- ملطوی، مسافر بن ناصر (بی‌تا). انیس‌الخلوة و جلیس‌السلوة. نسخه شماره ۱۶۷۰ کتابخانه ایاصوفیه استانبول. [نسخه خطی].
- ملطوی، مسافر بن ناصر (۱۳۹۰). انیس‌الخلوة و جلیس‌السلوة (محمد افشین‌وفایی و ارحام مرادی، مصحح). کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- نامعلوم (بی‌تا). جنگ اشعار. دست‌نویس شماره ۵۳۱۹ کتابخانه ملک بی‌کا [نسخه خطی].

نزاری قهستانی، سعدالدین بن شمس‌الدین (۱۳۷۱). دیوان حکیم نزاری قهستانی (مظاهر مصفا، مصحح). انتشارات علمی.

یعقوبی، امین، روزبه، محمدرضا، مرادخانی، صفیه، و نوری، علی (۱۴۰۰). آسیب‌شناسی تصحیح نزهة‌العقول فی لطایف‌الفصول ابوطاهر محمدبن محمد یحیی عوفی. *متن‌شناسی ادب فارسی*، ۱۳ (۳)، ۳۳-۴۷.

<https://doi.org/10.22108/rpll.2021.127943.1866>

یلمه‌ها، احمدرضا، و جمشیدی، راضیه (۱۴۰۰). معرفی نسخه خطی سفینه مونس‌العشاق و تحفه‌الآفاق از سلیمان قونوی. *پژوهشنامه نسخه‌شناسی متون نظم و نثر فارسی*، ۶ (۱۵)، ۱-۲۲.

https://journals.iau.ir/article_688004.html

Resources

- Afshin-Vafaei, M., & Moradi, A. (2010). Study of the Anthology of "Anis al-Khalwah wa Jalis al-Salwah. *Namehie Baharestan*, 11(17), 166-185. [In Persian].
- Pouraminaei, S. (2017). *Correction of Jalal-eddin Atiqi's Divan* [PhD Thesis, Shahid Bahonar University of Kerman]. Kerman, Ganj. <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/ce6f934cb3e50176cea07f6cece8da48> [In Persian].
- Jalali, A., & Foruzandeh-fard, M. (2018). Remarks on Editing Ancient Texts with Respect to Creative Art Structures. *Literary Arts*, 10(3), 97-114. <https://doi.org/10.22108/liar.2018.94070.0> [In Persian].
- Hafez, S. M. (1991). *Divan Ghazaliyate Maulana Shams al-Din Mohammad Khajeh Hafez Shirazi* (by Kh. Khatib Rahbar). Safi Ali Shah Publications. [In Persian].
- Khafi, F. (1960). *Mujam al-Fasihi* (M. Farrokh, Ed.). Bastan Bookstore. [In Persian].
- Razi, A. A. (2010). *Tazkarerhe Haft Aqlim* (Vols. 1&2; M. R. Taheri, Ed.). Soroush Publications. [In Persian].
- Salim Bahupali, S. A. (2011). *Tazkarerhe Sobhe Golshan* (Vol. 1; by M. Barzabadi Farahani). Avesta Farahani Publications. [In Persian].
- Saadi, M. (2003). *Ghazaliyate Saadi* (from the revised version by M. A. Foroughi). Qognoos Publications. [In Persian].
- Safa, Z. (1990). *History of Literature in Iran* (Vol. 3, Part 2). Ferdows Publications. [In Persian].
- Atiqi, J. (2009). *Divan Atiqi*. photocopying from the manuscript of the Fatih Library of Istanbul, by Nasrallah Pourjavadi and Saeed Karimi. Persian Language and Literature Academy. [In Persian].
- Azimi, M. (2016). Awizeh-e-Ha (33). *Bukhara*, (111), 366-419. [In Persian].
- Azimi, M. (2017). Awizeh-e-Ha (38). *Bukhara*, (118), 192-221. [In Persian].
- Qonavei, S. (860AH). *Mounes al-Oshaq and Tuhfat al-Afaq*. manuscript no. 5712, Ayatollah Marashi Library. Nastaliq. scribe Sulayman Qonavi. 245g, 17s. [Manuscript]. [In Persian].
- Modaberi, M. (1996). *The collection of Dr. Mahmoud Afshar* (Vol. 9; by I. Afshar & K. Isfahanian). Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation. [In Persian].
- Maltavi, M. (N. d). *Anis al-Khalwah wa Jalis al-Salwah*. Manuscript number 1670, Aya Sophia Library. Istanbul. [Manuscript]. [In Persian].
- Maltavi, M. (2011). *Anis al-Khalwah wa Jalis al-Salwah*. Afshinvafaei, Mohammad and Moradi, Arham, Museum Library and Documentation Center of the Islamic Consultative Assembly. first edition. Tehran. [In Persian].
- No author (N.d). Anthology of poems. manuscript number 5319. Malek Library. [Manuscript]. [In Persian].
- Nazari Qohestani. S. (1992). *Divane Hakim Nizari Qohestani* (M. Musaffa, Ed.). Scientific Publications. [In Persian].
- Yaghoubi, A., Roozbeh, M., Moradkhani, S., & Nouri, A. (2021). Pathology of the Correction of the Mind's Attitude in the Genres of the Philosophers by Abu Tahir Muhammad ebn Muhammad Yahya Aufi. *Persian Literature Textual*, 13(3), 33-47. <https://doi.org/10.22108/rpll.2021.127943.1866> [In Persian].
- Yolmeha, A., & Jamshidi, R. (2021). Introduction to the Manuscript of the Anthology of Mounes al-Oshaq Wa Tuhfat al-Afaq by Sulayman Qonavi. *Research Journals on the Manuscriptology of Persian Prose and Verse Texts*, 6(15), 1-22. https://journals.iau.ir/article_688004.html [In Persian].